

Роль пейзажів у історичному романі у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай" та інтерпретація їх учнями під час роботи над текстом

Оксана Глеб,

викладач Івано-Франківського коледжу
Львівського національного
аграрного університету, пошуковець

У статті автор подає способи інтерпретації пейзажних елементів історичного роману у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай", аналізує, як за допомогою описів природи відтворюються картини життя людей.

Ключові слова: роман у віршах, пейзаж, паралелізм, контрастний пейзаж, суголосний пейзаж, лірична героїня.

Немає сумніву, що мистецтво для справжнього розуміння треба інтерпретувати, а ось природу вчителі чомусь вважають зрозумілою всім. Так, школярі люблять природу, екскурсії, милуються краєвидами. Але "любов" до звичайних прогулянок часто-густо сприймають як любов до природи. Якщо запитати учнів, чи люблять вони читати описи природи в художній літературі, чи не пропускають відповідні уривки тексту, то ентузіазм у очах школярів пропадає. Отже, в розмовах про відпочинок на лоні природи йдеться всього лише про поверхневі, інстинктивні почуття. Справжня ж любов до природи — це захоплення нею як твором мистецтва, це відчуття і розуміння її, що ґрунтуються не тільки на емоціях, а й на знанні. Проблема не зводиться лише до замилювання красивими краєвидами, а вилітається в прагненні берегти її охороняти прекрасне. Отже, треба привчати учнів дивитись на природу оком талановитого митця; розвивати здатність глибоко, емоційно сприймати явища природи. Прикладом у цьому для нас можуть стати твори українських письменників. Багато дає також вивчення живопису, особливо творчості художників-пейзажистів.

Звичайно, привчити учнів любити природу тільки на прикладі одного твору неможливо. Це повинно відбуватися системно впродовж одинадцяти років перебування дитини у школі, адже красу рідної природи описував чи не кожен український письменник. Мабуть, такий інтерес до природи є визначальною рисою нашої ментальності, адже, досліджуючи навіть усну народну творчість, помітимо чималу кількість прикладів, де потужно функціонує природа, а природні явища досить часто постають персоніфікованими. Душевні стани героїв теж нерідко порівнюються зі "станами" природи (явище паралелізму).

Метою нашого дослідження стала спроба проаналізувати, яку ж саме роль відіграє пейзаж у історичному романі у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай", дослідити його значення і функціональне навантаження.

Як відомо, пейзаж (фр. *paysage* від *pays* — місцевість, країна) — це картини природи, описи різних місцевостей, змалювання моря і неба, а також краєвиди міст і сіл. За винятком віршів, що їх літературознавці зараховують до пейзажної лірики, в решті випадків пейзаж входить як один з елементів у загальну систему образів літературного твору. У видатних письменників пейзажні картини відіграють важливу ідейно-змістову функцію. Вони можуть бути тлом, на якому розгортаються події, одним із важливих засобів створення місцевого колориту, кращого розкриття думок і почуттів персонажів, посилення ліризму і драматизму, увиразнення ідей цілого твору і т.д." [5, с. 308-309].

Пейзаж кожного разу або суголосний настроєм ліричного героя, або контрастний, протиставлений світовідчуттям людини в певний момент її складних душевних переживань.

Для Ліни Костенко тема природи завжди була і є на чільному місці. Тож розглядаючи історичний роман у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай", усвідомлюємо, що перед нами не просто визначний твір, а унікальний роман, наділений особливою глибиною змістовності, що потребує вмілої й напруженої інтелектуальної роботи. Історичні події зображені у творі так, що ми легко, хоч і умовно, переносимося у далеку епоху, переживаємо проблемами та ідеями історичних та неісторичних постатей. Читач мимоволі захоплюється лицарськими вчинками одних персонажів і осуджує негідні дії інших.

Принагідно зауважимо, що для того, щоб зрозуміти особливості твору, завжди доречно звертатися до життєпису письменника. Особливу увагу вчителів варто зосередити на таких гранях авторської особистості, як вдача, характер, світогляд, кредо, ставлення до природи, до фольклорної спадщини свого народу. На початку дослідження роману "Маруся Чурай" доцільно відповісти на такі запитання:

— Що ви знаєте про вболівання Ліни Костенко про природу рідного краю, зокрема Чорнобильської зони? Чому для авторки це завжди болюча тема?

— Де, на вашу думку, беруть початок витoki описів природи у творчості Ліни Костенко?

— Справжня творчість — це завжди відкриття. Якою гранню розкривається перед вами природа у романі Ліни Костенко "Маруся Чурай"?

Відповідь на перше запитання дуже доречно проілюструвати словами дочки Ліни Костенко Оксани Пахльовської: "Немає вже наших лісів. Немає тих лісів, які мама так любила. Єдине місце її відпочинку. Вона знала в них, де який гриб росте, якого кольору в нього шапочка, і яким листочком де вкрився який їжак, згортаючись спати на зиму. А зараз там — ні грибів, ні їжаків, ні зими. А зона і смерть... А, власне, оті наші ображені, сплюндровані, здичавілі й на себе вже давно не схожі ліси — це також і нація" [7, с. 5]. Слід також наголосити, що Ліна Костенко — людина, яка добре обізнана з етнічною своєрідністю власного народу, людина, яка сповна осягнула духовні набутки попередніх поколінь, а ставлення до природи в наших предків завжди було претепним і бережливим.

На початку уроку з'ясуємо, чи учні належно зрозуміли роль пейзажів у романі "Маруся Чурай":

Пригадайте, на тлі якої природи бачив Марусю й Грицька Фесько, "млинів дозорця скарбу військового",

й чому про це згадав, виступаючи свідком на суді? Яке враження справили на вас рядки: "І що воно, гадаю, за проява — / дві тіні, млин і місяць на воді. / Мені-то що? На це нема наказу, / стояння — діло добре загалом. / А як ти чогось подумав зразу — / аж де зійшлись, чого б то за селом?" [3, с. 6]? На основі цього уривку доведіть, що побачення закоханих були романтичними.

— Прочитайте уважно сцену підглядання старої Бобренчихи за молодою парою (від слів "...Було це, люди, на Петра Капусника..." до "... то я собі й засіла під кущем". Що ви можете сказати про опис природи в цьому епізоді? Як саме сприймає красу весняної ночі Бобренчиха?

— Проаналізуйте тихий вечір перед походом на війну Полтавського полку очима ув'язненої Марусі, звертаючи увагу на найтонші нюанси природи у промовистих строфах: "Багряне сонце. дужка золотаво / стоїть над чорним каптуром гори. / На п'ять воріт зачинена Полтава / ховає очі в тихі явори. // Спадає вечір сторожко. помалу, / ворухить зорі в темряві криниць. / Сторожа ходить по міському валу, / і сови сплять в западинах бійниць". Чому Ліна Костенко акцентує увагу читачів на тому, що "Полтава / ховає очі в тихі явори" [3, с. 25]? З якою метою це місто персоналізоване? За що саме має бути соромно Полтаві?

— Чому в розділі "Сповідь" ув'язненій Марусі згадалася купальська ніч? Знайдіть відповідний уривок, прочитайте вголос і прокоментуйте.

— Якою у спогадах Марусі постає природа Галерникової балки? Чому справедливо буде сказати, що це був райський закуток?

— Уважно прочитайте уривок із розділу "Сповідь" від слів "Кажуть, море — синє і зелене..." до "Кажуть, десь далеко, за лиманом, / море є — одним лицем вода". Чому власне самогубство Маруся згадує саме в такому ліричному ключі посмертного свого поєднання з природою?

— Прокоментуйте найкращі Марусині згадки про рідний куточок Полтави (розділ "Сповідь": від слів "Згадала все, кожнісіньку дрібничку..." до "Отож собі все гарне пригадала. Людиною ще трохи побула").

— Прочитайте вголос опис світанку на початку розділу "Страта"? Чому Маруся так боляче сприймає красу природи?

— У розділі "Проща" знайдіть вкраплення пейзажів. Суголосні чи контрастні вони до думок Марусі й мандрівного дяка? Чому ви так вважаєте?

— Якою постає взята в облогу зимова Полтава в розділі "Дідова балка"? Чому з такою любов'ю сприймає рідне місто Іван Іскра навіть у психологічно найтяжчий момент свого особистого життя?

— Порівняйте Полтаву очима Івана Іскри в розділі "Дідова балка" з Полтавою очима Марусі в розділі "Облога Полтави". Чому ці люди дуже подібно сприймають красу своєї батьківщини, а Полтава для них асоціюється з усією прекрасною і нескореною Україною?

До речі, на описі Полтави у XVII столітті, яка у творі виступає окремим персонажем, треба зосередити особливу увагу. На час дії в романі Полтава була укріпленим полковим містом, яке не обмежувалося лише фортечним валом. Більшість селян жила в передмісті, що нагадувало велике село. Саме на одному із таких кутків й мешкала Маруся з матір'ю. За Ворсклою — прадавній ліс, в якому виднілася дорога до Хрестовоздвиженського монастиря, тож у спогадах Чураївни знайомі з дитинства місця дуже рельєфні: "Чогось так сумно, так протяжно й лунко. / Стоять залиті місяцем двори. / Стара Полтава, як стара чаклунка, / Іде із клунком темної гори. [3, с. 60]

— Детально проаналізуйте поетику назви розділу й опис весни у розділі "Весна, і смерть, і світле воскресіння".

— У чому полягає важлива композиційна функція об-

разу природи у романі Ліни Костенко "Маруся Чурай"?

Природа у романі є своєрідним тлом, яке активно впливає на людей, на їхні стосунки. Пейзаж надає епізодам твору емоційного звучання, готує читача до сприймання змісту, опосередковано впливає на розгортання сюжету. Аналізуючи описи картин природи, доцільно поділити клас на чотири групи для детального аналізу пейзажів кожної пори року зокрема. На цьому етапі навряд чи виникає необхідність зупинятися на виписуванні тропів і детальному їх аналізі. Твір є художньо цілісним і будь-яке необережне втручання може зруйнувати його глибинний зміст. "Чим талановитіший твір, тим менша потреба на уроках розбирати його "до гвинтика". Чим більшу долю філософського бачення вкладено в художнє полотно, тим менше шансів пояснити його єдино правильно і потрактувати однозначно. Добре, якби такі твори сприймалися кожним індивідуально" [6, с. 22].

Літо. Це час, коли власне сталася трагедія у житті Марусі та Гриця. Цієї ж пори року відбувся суд над Марусею. Варто відмітити, що автор акцентує увагу на тому, що всі трагічні події в творі відбувалися ввечері або вночі. Ніч в уявленні людей завжди асоціюється з чимось таємничим, незвичним, містичним, навіть навіває думки про нечисту силу ("Чорти знімали зорі рогачами"). Вночі Маруся переживає найболючіший момент — гірке прозріння, трагічне усвідомлення, що коханий зрадливий, слабодухий, підлий. Не витримавши болю, дівчина хоче втопитися: "Вода зімкнула сонце наді мною / в старих млинах, на греблі ворсклянній..." [3, с. 43]. Опис глибини й безмежності водної стихії знаходимо в таких поетичних рядках: "Кажуть, море — синє і зелене / більше за Дніпро і за Дунай. / Це не Ворскла, це якраз для мене, / там не знайдеш, скільки не пірнай. // Запливти — і цяткою стати, / ген за обрій — в морі по вуста. / Вміє море взяти й поховати, / ні труни не треба, ні хреста. // А над морем, — там же ні ворони, / лиш до хвилі чайка припада. / І оплаче, бо воно солоне, / і обміє, бо воно вода..." [3, с. 43]

Влітку Марусю засудили на страту. Описуючи час, протягом якого Маруся перебувала у в'язниці, не можна не підмітити того, що дівчина показана автором, як частина природи. Будучи зовсім самотньою, вона розмовляє, прощається з сонцем, як з живою істотою: "Я завтра, сонце, буду умирати. / Я перейшла вже смертницьку межу" [3, с. 63]. Навіть ранковий час вимальовується суголосним пейзажем, який наче передбачає смерть: "Світає, Господи, світає... / Земля у росах, як в парчі. / Маріє, Діво Пресвятая, / це Ти так плакала вночі?" [3, с. 74]. За допомогою паралелізму образу природи і душевного стану ліричної героїні подано у творі природні явища перед самою стратою дівчини: "Вона ішла. А хмари як подерті. / І сизий степ ще звечора в росі" [3, с. 79]. Отже, за допомогою суголосного і контрастного пейзажу автор передає найважчі душевні переживання Марусі Чурай.

Осінь. Щедрою і багатою зображено цю пору року в творі. Як прекрасні спогади, показує автор тільки деякі фрагменти із дитинства Марусі, але вміло акцентує на тому, що справжньою домівкою для Гриця була хата Чураїв: "...Було під вечір луцимо квасолою, / а Гриць іде городами до нас. / Вечірне небо світиться красою, / соняхи гудуть, як тулумбас. // Вже тиха осінь ходить берегами, / на вербах трусить листячко руде. / А Гриць бадилля тягне за ногами, / Іде, маленький, дибає, іде..." [3, с. 32]. Дуже часто в народі осінь навіває сумні спомгади, зокрема про старість говорять як про "осінь життя". У романі ця пора року асоціюється з матір'ю Марусі, її невимовною тугою за дитиною, раптовою хворобою і передчасною смертю: "...Недовго мати щось тоді й пожеврила, / щось після того тижнів півтора. / Кленочками червоними й рожевими / її на той світ осінь провела" [3, с. 84].

З настанням осені Маруся почувається зовсім самотньою і розбитою горем. Біда і смуток у серці дівчини доводять її до стану причинної (подібні мотиви зустрічаємо в романтичній баладі Т.Шевченка "Причина"). Смерть найдорожчих людей (матері й коханого) відібрали у душі ліричної героїні твору будь-яке бажання жити. Витворюючи пейзажні замальовки осінньої пори, Ліна Костенко акцентує увагу на сивих, червоних і жовтогарячих барвах на тлі сірого степу. Такі кольори — як болючі спогади, що обпікають згорьовану душу Марусі. Подорож дівчини була довгою. Упродовж цього дійства авторка описує і красу щедрої теплої осені, і незатишність пізньої з її дощами й холодами. До того ж, під час прощі Україна постає перед Марусею землею без господаря, без чоловічої руки в господарстві, без належного чоловічого захисту в часи воєнного лихоліття: "Двори якись похмурі, непривітні. / На все село зустріли двох жінок. / Мов колотки, поцюкани в дривітні, — / гіркі обличчя в борознах думок... // А там той дах із просвітком аршинним, / підперлась хата ветхими дверми, / обтулена потрухлим кияшинням / іще з позаминулої зими. // А в хаті пуста, аж земля на споді. / І кріт налив, і піл уже сторчма. / — Сідаймо, — каже, — у чужій господі. / Господа є... Господаря нема" [3, с. 89]. Запустіння в природі й запустіння української державності ніби взаємно накладаються, тому створюють ефект страшної депресивної ситуації.

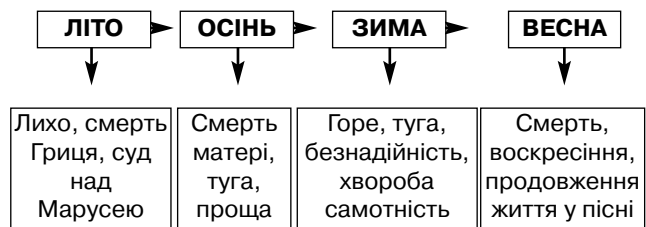
Зима. У творі "Маруся Чурай" зима — це час фізичного і духовного згасання геніальної співачки. Вже під зиму Маруся повертається із тяжкої і далекої прощі. Чудовими словесними замальовками дивує нас Ліна Костенко, описуючи перші морози: "Зима старенькі стріхи залатала. / Сніги рожево міняться в полях. [3, с. 113]; "Сніги, сніги... Сліди ще тільки вовчі. / Порожній степ, і тиша до небес" [3, с. 113]. Проте ця краса ворожа людині, насамперед Чураївні, на чому наголошує Іван Іскра в розмові з дідом Галерником: "Усе одна. Нічого їй не треба. / Все їй чуже. Здоров'я теж нема. / Та проща, ті ночівлі проти неба... / оті нестатки вічні... та тюрма... // Не дай Бог, може, в неї і сухоти. / Я все боюся — рине горлом кров. / А не приймає жодної турботи, / а в хаті ж так — ні хліба, ані дров" [3, с. 117].

Хвора і самотня Маруся живе у засніженій хаті, "забута Богом і людьми". Її становище гірке й плачевне. Дуже детально подано описи суголосних зимових пейзажів у розділі "Облога Полтави": "Простягнеш руку — і не видно пальців, / так хуртовина крутить у степу. / Шугає вітер, сатаніє хвища. / Ще спробуй тут багаття розвести" [3, с. 121]. Отже, зима у романі — передчасний підсумок життя героїні, фатальна неминучість.

Весна. Час весни глибоко описаний у розділі IX "Весна, і смерть, і світле воскресіння". Як відомо, в Україні із весною пов'язують якнайкращі надії, з її настанням чекають змін у природі і в житті людей: "Весна прийшла так якось несподівано! / Зима стояла міцно до пори. / Вітри вийнули з півдня. І тоді вона / немов у Ворсклу з'їхала з гори. / ще сніг ковтала повідь широченна, / і рала ждав іще тужавий лан. / А під горою вишня-наречена / вже до віночка міряє туман. / Подовшав день. / Полегшали ці тіні, / Вечірні тіні спогадів і хмар. /

І дика груша в білому цвітінні / на ціле поле світить, як ліхтар. // Уже в дітей порожевіли личка. / Уже дощем надихалась рілля. / І скрізь трава, травиченька, травичка! / І сонце сипле квіти, як з бриля [3, с. 132]. Динамічність приходу весни, її входження в повну силу контрастує зі здоров'ям і гірким висновком самої Марусі: "Як дивно, жар, але холонуть руки. / А солов'ї чогось, як навісні! / Самотнім добре — жодної розлуки. / Сухотним добре, — гаснуть навісні" [3, с. 134]. Врешті, навряд чи Маруся чекала на зміни у своєму житті з настанням тепла. Виснажена страшною хворобою і душевними стражданнями, лірична героїня поволи помирає, але не вмирає її пісня, а живе й житиме у серцях людей. Отже, і Маруся воскресає, відроджується у власній пісенній творчості, і житиме доти, поки народ співатиме її пісні. Завершити роботу над твором доцільно було б складанням логічної схеми.

СХЕМА-УЗАГАЛЬНЕННЯ

Загалом пейзаж у історичному романі у віршах Ліни Костенко є одним із складових творення образу Марусі Чурай та й України загалом. Мова описів природи надзвичайно яскрава, емоційна, піднесена, багата на тропи і стилістичні фігури. Мистецтво слова поетеси полягає в тому, що вона, спеціально не зупиняючись на зображенні пейзажних картин, витворює в уявленні читача за допомогою мінімальних пейзажних елементів незабутні мальовничі картини.

Література

1. Горячева О. Ліна Костенко. Роман у віршах "Маруся Чурай". Майстерність автора у змалюванні характерів. Філософічність роману, його психологізм, символіка (11 клас) / Оксана Горячева // Укр. мова та літ. — 2000. — №11. — С. 3—4.
2. Корогодський Р. Поезія історії / Роман Корогодський // Укр. мова та літ. — №11. — С. 2—3.
3. Костенко Л. Маруся Чурай. — К.: Дніпро. — Романи й повісті. — 1982. — № 2. — 136 с.
4. Краснова Л. Грані поетичної майстерності / Людмила Краснова // Урок української. — 2000. — №2. — С. 26—30.
5. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / Василь Пулинець, Олександр Лесин. — К.: Радян.шк., 1971. — 485 с.
6. Слоньовська О. "Найтяжча кара звалася життям..." (До вивчення роману у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай") / Ольга Слоньовська // Дивослово — 1996. — №11. — С. 22—28.
7. Ференець Світлана Духовне перехрестя: Напередодні ювілею відомої української поетеси Ліни Костенко ми взяли інтерв'ю у її доньки і також поетеси Оксани Пахльовської / Світлана Ференець // Радянська жінка. — 1990. — № 3. — С.4—5.
8. Яковець А. Маруся Чурай: міф чи втрачена реальність? / Анастасія Яковець // Урок української. — 2000. — № 2. — С. 38—39.

Оксана Глеб. Роль пейзажей в историческом романе в стихотворениях Лины Костенко "Маруся Чурай" и интерпретация их учащимися во время работы над текстом.

В статье автор представляет способы интерпретации пейзажных элементов исторического романа в стихотворениях Лины Костенко "Маруся Чурай", анализирует, как с помощью описаний природы отображаются картины жизни людей.

Ключевые слова: роман в стихотворениях, пейзаж, параллелизм, контрастный пейзаж, созвучный пейзаж, лирическая героиня.

Oksana Hleb. The role of sceneries in the historical novel in verse "Marusya Churai" by Lina Kostenko.

The author gives interpretation's method of sceneries elements of historical novel in verse "Marusya Churai" by Lina Kostenko; author analyzes how by means of descriptions of nature the pictures of human life are reproduced.

Key words: novel in verse, scenery, parallelism, contrasting scenery, harmonious scenery, lyric heroine.